

sp 01 / Maori / Bib 6088

סיני / רבקה יהנאה (יג)
מחברת

[תקעה]

הרב יהודה ליב הכהן מימון

ואם נכלל בו שלכ"ד הנאה אסור. והבן שלא יתכנו דברי הרב ז"ל ככוונת הירושלמי דא"כ מה ענין דין מעילה לכל יחל.

(שם) "וראיתי בנמוקי מהר"י אלפאנדרי ז"ל סוף תשו' מהר"י קצבי ז"ל סי' כ"ג שכ' דלפי מ"ש התוס' דאין מעילה בהקדש שלכ"ד הנאתו ה"ה בקונמות. ומאי דמספקא ליה להירוש' מהו לחמם בו את ידיו היינו אם חמום ידיו בו מקרי דרך הנאתו או"ל וכ' דפי' זה בכעית הירוש' פשוט".

לא נודע אם בחשוכה שם מכואר מהות וצד הספק הזה והרב לא העתיקו או שהרב אלפאנדרי סתם דבריו. ואולי דעתו דלא מקרי שלא כד"ה רק במוציא דרך הנאתו כפי איכות תכונתם ועצמיותם להנאה וזה להחליפה בו כמו שמניח ע"ג מכתו שאינה הנאה המוכשרת והמכוונת בו ובה מפסידו מהשתמש בו עוד כהנאה הגמורה והנכונה לו. משא"כ בככר לחמם בו כזה אינו מסיר הככר מהנאה הנכונה מלאכלו אח"כ כי אם משתמש בו גם בהפקת הנאתו בעוד הככר על עמדו ובחמומו בו הנאה יתירה עודפת מאכילתה ושתי הנאות האלה יחד יכוננו אחת מצד חומרה ואחת מצד צורתה חיצונית, או דילמא דרך הנאה תוכניות עיקר ההנאה מיחשב הנאה כדרכה. זאת ספק הירושלמי. עפ"ז יחישב ג"כ קושיות המשנה למלך כהל' יסה"ת על הרמב"ם הל' מעילה (מובא בע"ב) דהנאת הצל לא מיחשב שלכד"ה כמכואר, ואף שהמל"מ מבאר דעת הרמב"ם שכל הנאה מקרי שלכד"ה כמובא בע"ב יע"ש טובא יש לחלק והמשכיל יבין.

Mirsky, Aharon

פרופ' אהרן מירסקי

רש"י ומחברת מנחם

כידוע היתה מחברת מנחם בן סרוק מן החיבורים שהשתמש בהם רש"י בפירושו למקרא¹. את שם המחברת רש"י קורא על הרכה פירושי מלים, ומודיע כיצד פירש מנחם מלה פלונית, ואיזו מלה חיבר מנחם עם מלה אחרת במחברת אחת. אבל פיליפאוסקי שהוציא לאור את המחברת², העיר כי יש אשר רש"י מחבר מלה למלה חברתה שהוראה אחת להן, והוא כחיבור של מנחם, ואין שם מנחם נקרא עליו. כן כתב בהערותו לשרש רכס: "רש"י חבר וירכסו את החשן (שמות כח, כח) עם מרכסי איש (תהל' לא, כא) חבורי חבלי רשעים, ולא הזכיר מנחם"³. כיוצא בזה העיר שלא הזכיר רש"י את מנחם בפירושו לאיכה א, ד: בתולותיה נוגות, שאין שרש בתיבת נוגות ויגון אלא הגימ"ל לכדה⁴. ובפירושו לשמואל ב' יט, י: ויהי כל העם נדון, שפירש: מתווכחים זה עם זה⁵. ובפירושו לעזרא ד, יב: ואשיא יחיטו, שפירש: יחיטו לשון פתיל וכו'⁶, ועוד. גם ברלינר שהוציא לאור את פירוש רש"י לתורה⁷ העיר כי "הרכה מקומות אשר רש"י מביא דברי מנחם מבלי הזכיר את שמו", והביא ראיה משני מקומות ברש"י על התורה שמפרש כמנחם ואינו מזכיר את שמו, אבל אותו עניין גופו מפרש רש"י במקום אחר, אם בתהלים ואם בתלמוד, ושם קרא את שם מנחם על הפירוש⁸.

אבל נראה ששיטת מנחם ופירושי ספוגים בפירוש רש"י יתר על מה שהוא גלוי לנו, אבל דבר זה צריך בירור. מצינו לרש"י שמפרש מלה על ידי שהוא מביא לה ריעים ממקראות

1. גם בפירושו לתלמוד יש שהוא מביא דברי מנחם. כגון בסנהדרין ק"ד ע"א ד"ה בית גניו, והכי מתרגמינן (=בית נחמה, מ"ב, כ, יג) בית גניוהי. ומנחם פתר במחברתו (=שרש נכאת) לשון סמנים כמו (ברא' לו, כה) נכאת וצרי ולוט. ובפירושו למלכים ב' כ, יג חיבר פחרון מנחם עם פירושו: בית נכתו, בית גניו כשמי, כמו נכאת וצרי ולוט (ברא' לו, כה).
2. מחברת מנחם, מהדורת צבי בן יחזקאל פיליפאוסקי, לונדון ועדינבורג, ה' תרי"ד 1854.
3. עמ' 164, הערה ש"א.
4. ברשימת המלים האחרים (כלו' ששרשם אות אחת) כאות ג', עמ' 40, הערה 10.
5. מחברת דן, עמ' 66, הערה קך.
6. מחברת חט, השני, עמ' 87, הערה קסג.
7. רש"י על התורה, מהדורת אברהם ברלינר, מהדורא תנינא, פראנקפורט א.מ. תרס"ה.
8. שם לקוטים, עמ' 430.

אחרים. אופן זה של פירוש יסודו כשיטת מנחם מכל מקום אין כאן ראייה לזיקה אל המחברת, שכן זו שיטת מדרשי התנאים, כגון בספרי פרשת ראה⁹: שלש פעמים (דברים טז, טז)... אין פעמים אלא רגלים, וכן הוא אומר (ישעיה כו, ו) תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים. גם אם רש"י מפרש מלה והוא כפירושן של מנחם, עדיין אינה ראייה שמנחם קיבל את פירושה, שמה פירוש קדמונים הוא ומרבותיו קיבל רש"י וגם מנחם קיבלו מרבותיו. ואפילו הפסוקים שרש"י מביאם ריעים לפירושו הם הפסוקים שמנחם מביא, אף זו אינה ראייה שדברי מנחם נגעו בפירוש רש"י, אפשר גם הפסוקים שעשאהם רש"י סמך לפירוש המלה קיבל מרבותיו, וכמותו גם מנחם מרבותיו קיבלם. אבל יש שמנחם מחבר פסוקים במחברת אחת וסודר אותם לא לפי הסדר המקובל תורה נביאים וכתובים, אלא בחילוף הסדר ואותם הפסוקים כפי שסדרם מנחם רש"י מביאם. הרי זו לכאורה ראייה שרש"י קיבל ממנחם. אף על פי שגם כאן יש לבעל הדין לחלוק ולומר: שמה גם את הפסוקים האלה ואת סדרם קיבלו שניהם מרבותיהם, זה מרבו זה מרבו. אלא שכבר הפלגנו לכדי ספק ספיקא. גם סגנון הלשון כוחו יפה להבחין. בפירוש רש"י אם דבריו הוא אומר או מיסוד המחברת הם. מקום שרש"י כותב ואין הוא לשונו אבל הוא לשונו של מנחם, הרי הלשון מודיע שדברי מנחם הם אלה בפירוש רש"י.

היכן מצינו לשון מנחם בדברי רש"י? בבמדבר פרשת בלק סימן כג, כב: כתועפות ראם לו, פירש רש"י: "כתוקף רום וגובה שלו, וכן וכסף תועפות (איוב כב, כה), לשון מעוז המה", לשון "המה" אינו מסגנון רש"י, גם מלת "מעוז" נראית נמלצת קמעא מצד שלשון מקרא היא. אבל אלה דברי מנחם במחברת "עץ", וזה לשונו: הששי, ותועפות הרים לו (תהלים צה, ד) כתועפות ראם לו (במדבר כג, כב) ענין מעוז המה¹⁰.

והיכן מצינו לרש"י שמביא את הפסוקים שמנחם מביא ובהיפוך סדרם כמנחם? במחברת דלק השני מביא מנחם את הפסוקים האלה: כי דלקת אחרי (ברא' לא, לו), על ההרים דלקונו (איכה ד, יט), מדלוק אחרי פלשתים (ש"א יז, נג) ענין רדיפה המה. הקדים כאן את הפסוק מאיכה לפסוק משמואל א. ובפירוש זה פירש גם רש"י, ואת הפסוקים לראיה שהביא מנחם הביא גם הוא, והביאם בסדר של מנחם, כבראשית לא, לו: דלקת, רדפת: כמו (איכה ד, יט) על ההרים דלקונו, (שמואל א' יז, נג) מדלוק אחרי פלשתים.

כיוצא כזה מנחם במחברת מץ כתב כך: מתחלק לדי לשונות: האחד, כי מיץ חלב יוציא חמאה (משלי ל, לג), כי אפס המץ (ישעיה טז, ד). הקדים משלי לישעיה. וכן רש"י בויקרא א, טו: ונמצה דמו, לשון מיץ אפים (משלי ל, לג), כי אפס המץ (ישעיה טז, ד). אין בין רש"י למנחם אלא שמנחם מביא ממשלי ל, לג מלת מיץ מרישא של הפסוק ורש"י הביא מלת מיץ מן הסיפא.

רש"י כבראשית כד, כ: ותער, לשון נפיצה. והרבה יש בלשון משנה, המערה מכלי אל כלי. ובמקרא יש לו דומה (תהלי' קמא, ח) אל תער נפשי, (ישעיה נג, יב) אשר הערה למות נפשו. הקדים רש"י כאן תהלים לישעיה. קדימה זו יסודה במחברת, בשרש "ער" השני: ותער כדה אל השקת (ברא' כד, כ), אל תער נפשי (תהלי' קמא, ח), תחת אשר הערה נפשו (ישעיה נג, יב). כמעט אש וליות לו סביב (מ"א ז, לו). לא הביא רש"י את הפסוק ממלכים א' ג, לו, משום

9. ספרי על ספר דברים, מהדורת אליעזר ארי' פינקלשטיין, כרלין ת"ש, עמ' 195. ועיין חגיגה דף ג' ע"א.
10. מנחם פירש מלת תועפות שהיא מעניין מעוז. הוסיף עליו רש"י שפירש מה ענין חוץ ותוקף אצל תועפות, אלא שתועפות מגורת עוף, והעפיפה ברום ובגובה זה התוקף. כשכא רש"י לפרש את הכתוב כההלים צ"ה ד: ותועפות הרים לו, פירש תועפות, שהוא "לשון גובה כעוף המעופף", והוא מכוון עם הרים, והכתיב באיוב כב, ה: ונסף תועפות לך, פירש שהוא "לי חוסן כמו ותועפות ראם לו". שהוא מכוון עם ענין הכתוב המדבר בכסף.

שמלת "מער" פירש רש"י בעניין אחר: לשון אחיזה ודבוק. עיין רש"י במלכים א' שם. עוד ראייה לרושם של המחברת בפירוש רש"י, שיש אשר פירושו של רש"י נראה מוקשה, וקושיו מתיישב מתוך דברי מנחם שהיו מוצא לדברי רש"י. כגון רש"י כבראשית ד, כב פירש: לוטש, מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל, כמו (איוב טז, ט) ילוטש עיניו לי. תימה בדברי רש"י: מלת "לוטש" במליצת "לוטש עיניו לי" לשון משל ודוגמא, והיא גופה צריכה הסבר לפרש את הדוגמא. נמצא תלה רש"י כאן תניא בדלא תניא. שדימה את הדיבור "לוטש כל חורש נחשת וברזל", שלשון "לוטש" פירושו כמשמעו, דימהו למליצת "לוטש עיניו לי", ו"לוטש" כאן בא בהעברה? אבל קושי זה פתרוננו בא מן המחברת. שהביא מנחם בשרש "לוטש" את שני הפסוקים מבראשית ד, כב ומאיוב טז, ט סמוכים זה אחר זה. ואלה דבריו: לוטש, לוטש כל חרש (ברא' ד, כב), צר ילוטש עיניו לי (איוב טז, ט), כתער מלוטש (תהלים נב, ד) לשון חדרד המה. וכאו בפירוש רש"י דברי מנחם כפי סדרם במחברת, אף על פי שמליצת "כתער מלוטש" מתהלים נב, ד קרוב מצד עניינו יותר ללשון "לוטש" שבבראשית ד, כב שרש"י עוסק בפירושו, אלא שרש"י לא חש להביא אלא הפסוק הראשון מן הפסוקים שבמחברת, וכן דרכו בהרבה מקומות. ומנחם גופו מה ראה לסמוך מליצת "לוטש עיניו לי" למליצת "לוטש כל חרש נחשת וברזל"? על מנחם אין קושיא, שהוא לא דימה כמחברתו לשון של פשט ללשון של העברה, אלא קצבם יחד. ואפשר טעם סמיכותם במחברת, שכשתי המליצות בא לשון לטש בכניין הקל ובפסוק מאיוב טז, ט: כתער מלוטש — מלוטש בכניין הכבד.

וכן מנחם במחברת נב, האחד: בורא ניב שפתים (ישעיה נז, יט) פי צדיק ינוב חכמה (משלי י, לא), ויכל מהתנבות (ש"א י, יג), והתנבית עמם (שם י, ו) לשון מבטא הם. ועל דרך זה רש"י בשמות ז, א: יהיה נביאך, כתרנומו: מתורגמן. וכן כל לשון נבואה אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות, והוא מגורת ניב שפתים (ישעיה נז, יט), ינוב חכמה (משלי י, לא), ויכל מהתנבות דשמואל (א' י, יג). סדר הפסוקים במחברת נחא שכביאור שרש"י "ניב" פתח בלשון ניב וינוב וסיים בלשון מהתנבות. אבל רש"י העומד בפירוש מלת "נביאך" ומבאר מהו עניין נבואה, מה ראה לפתח ב"ניב" וב"ינוב" שאינם עניין לנבואה, ומה טעם סיים בלשון "מהתנבות", ולכאורה היה ראוי להתחיל בו ולסמכו אל "נביאך" שהוא עסוק בפירושו. אבל סדר הפסוקים ברש"י מתיישב על פי המחברת, שכן סדר הפסוקים שם, וסדר המחברת הוא הסדר שבפירוש רש"י. והטעם שלא הביא רש"י את הפסוק והתנבית משמואל א' י, ו, שהביא מנחם אחרון, אפשר משום שאין בו תוספת על הראשונים.

ועוד מנחם במחברת חרש, הרביעי: חרש חכם יבקש לו (ישעיה מ, כ) חרשי צירים (שם מה, טז), הפסל נסך חרש (שם מ, יט), בחרשת אבן למלאות ובחרשת עץ (שמות לא, ה), ענין אומנים חושבי מחשבות הם. וכן פירש רש"י בשמות לא, ה: ובחרשת לשון אומנות, כמו (ישעיה מ, כ) "חרש חכם". מתוך שרש"י מביא כראיה שחרשת לשון אומנות את הפסוק "חרש חכם", משמע שהוא המוכיח יותר משאר פסוקים על משמעות לשון חרשת, משום השם חכם המחובר עמו. לפי זה יש לומר שהוא הטעם שפתח מנחם את פתרון שרש"י חרש בפסוק הזה שבישעיה מ, כ, ולא בחרש שבפסוק י"ט שלפניו, במליצה "הפסל נסך חרש", אלא אותו הביא אחריו. אחרון הביא מנחם את הפסוק בחרשת אבן שבשמות לא, ה, שהוא שם הפעולה. אבל רש"י העומד בשמות לא, ה ובה לפרש את הלשון הזה: ובחרשת, הביא לצד את הפסוק "חרש חכם" שמנחם מביאו ראשון. מעתה נתבררו לנו סדרי הפסוקים במחברת ובפירוש רש"י.

רש"י בשמות לב, ד: "ויצר אתו בחרט, יש לתרגמו בשני פנים, האחד לשון קשירה,

בחרט לשון סודר, כמו (ישעי' ג, כב) והמטפחות והחריטים (מ"ב ה, כג) ויצר ככרים כסף בשני חריטים. פירושו לחרט כפתרון מנחם במחברת חרט השלישי: "ויצר ככרים כסף בשני חריטים (מ"ב ה, כג), והמטפחות והחריטים (ישעי' ג, כב) מיני בגדים המה. מנחם שמגמתו לחבר הפסוקים במחברת, ערך את הפסוקים כסדר המקרא מלכים ב' תחילה ואחר כך ישעי'." אבל רש"י שמגמתו לפרש את העניין, והוא עומד בשמות לב, ד ומפרש שחרט לשון סודר, סומך לו את הפסוק מישעי' ג, כב: המטפחות והחריטים, שלשון מטפחות מגיד על חריטים שהוא בגד, ואחר כך מביא את הפסוק ממלכים ב' ה, כג: ויצר ככרים כסף בשני חריטים, שיש בו לשון "ויצר" ולשון "חריטים" לדמות אליו את הפסוק בשמות. לפסוק ויצר ככרים וגו' שבמלכים ב' ה, כג העיר המבאר במחברת, שרש"י פירש: "מיני בגדים וסודרין כמו המטפחות והחריטים, כך חברו מנחם, ע"כ. מלת וסודרין לא נמצא בכל הכ"י, ע"כ לשון המבאר. ולי נראה כי מלת "וסודרין" אינה משל מנחם, אלא מסגנון רש"י היא, כמו שפירש בשמות לב, ד. ודרך רש"י בהרבה מקומות לחקן את לשון מנחם ולבארו.

מנחם במחברת בש, השני: כי כשש משה (שמות לב, א) ויחילו עד בוש (שופטים ג, כה), מדוע כשש רכבו (שם ה, כח) ענין איחור. וכן פירש רש"י בשמות לב, א: כי כשש משה כחרגומו לשון איחור, וכן (שופטים ה, כח) כשש רכבו, (שם ג, כה) ויחילו עד בוש. לרש"י ולמנחם פירוש אחד, והפסוקים אף הם פסוקיו של זה כפסוקיו של זה, אלא שסדרם אינו אחד בדבריהם, וכל אחד טעמו עמו לסדר הפסוקים. מנחם שמגמתו לעורכם במחברת, ערכם לפי סדר המקרא. פתח בשמות ואחר כך משופטים ג' ואחריו משופטים ה', ואילו רש"י ערך את הפסוקים לפי עניין הלשונות, כיוון שהוא עומד בלשון בושש אשר בשמות לב, א, סמך לו לשון בושש משופטים ה, כח, ואחר כך הביא משופטים ג, כה לשון בושש.

וכן עוד מנחם במחברת גז, השני: כי גז חיש ונעופה (תהל' צ, י), נגוזו ועבר (נחום א, יב), אתה גזוי (תהל' עא, ו), ויגז שלרים (במדבר יא, לא), ענין מעבר הם. שלשה מן הפסוקים האלה בפירוש רש"י בכמדבר יא, לא: ויגז שלרים, ויפריח, וכן (תהל' צ, י) כי גז חיש [ונעופה], וכן (נחום א, יב) נגוזו ועבר. רש"י העומד בפירוש לשון "ויגז" בכמדבר יא, לא, והוא הפסוק המובא במחברת אחרון, הביא לראיה לו את הפסוק המובא במחברת ראשון: כי גז חיש ונעופה מתהל' צ, י, ואת הפסוק מנחום א, יב: נגוזו ועבר, הכא במחברת שני. עוד מנחם במחברת אבן, האחד: וראיתן על האבנים (שמות א, טז) ענינו יורה עליו ומענינו יקום פתרונו, הוא הפחת העשוי לילדת כעת לדתה. וכמוהו והנה עושה מלאכה על האבנים (ירמיה יח, ג) גם זה הפחת אשר גלגל היוצר יסוב בעוברי פיהו. וכעין זה כרש"י בשמות א, טז: על האבנים, מושב האשה היולדת וכמקום אחר קוראו משבר, וכמוהו (ירמיה יח, יד) בלב האלה. דברי מנחם המובאים תחילה "ויש לב הנדבר כלשון בני אדם", אלה הם אבל דברי מנחם אינם משופים כל צורכם, ורש"י אמר פירושו בלשון ברור וצח. ואף הוסיף וביאר שהאבנים והמשבר אחד הם.

כיוצא בזה מנחם במחברת לב: האחד, לב חכם לימינו (קהלת י"ב, כו) לכבנת כמשמעו. ויש לב הנדבר כלשון בני אדם כאלה וכו' עודנו חי בלב האלה (ש"ב יח, יד), עד לב השמים (דברים ד, יא), בלבת אש (שמות ג, ב). דברים אלה של מנחם מחולקים בפירוש רש"י בשני מקומות. האחד בשמות ג, ב: בלבת אש, לבו של אש, כמו (דברים ד, יא) לב השמים, (ש"ב יח, יד) בלב האלה. דברי מנחם המובאים תחילה "ויש לב הנדבר כלשון בני אדם", אלה הם ביאור לדוגמא, ורצה לומר לשון "לב" משתמשים בו הכריות בהעברה. והיכן ביאר רש"י את הדוגמא? בשמות טו, ח שפירש שם: בלב ים, כחוזק הים, ודרך המקראות לדבר כן: עד לב השמים (דברים ד, יא), בלב האלה (ש"ב יח, יד), לשון עקרו ותקפו של דבר. לשון "עקרו

ותקפו של דבר" זה פירוש עניין הדוגמא של לב, ומה שאמר מנחם "ויש לב הנדבר כלשון בני אדם" אמרו רש"י בצחות לשונו: "ודרך המקראות לדבר כן". ולפי דרכנו למדנו חילוקי סגנון מה בין רש"י למנחם.

על זה הדרך מנחם במחברת פסג: עלה ראש הפסגה (דברים ג, כז), פסגו ארמנותיה (תהלים מח, יד) ענין זקיפה הם. וכן פירש רש"י בכמדבר כא, כ: פסגה לשון גובה, וכן תהלים מח, יד: פסגו ארמנותיה, הגביהו ארמנותיה. פירש רש"י את העניין כמנחם, אבל תיקן את הלשון, תחת "זקיפה" של מנחם, שאינו רגיל בדיבור בני אדם, אמר גובה והגבהה. כיוצא בזה מנחם במחברת נאק: וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב, כד), מעיר מתים נאקו (איוב כד, יב) לשון שָׁנַע הם. וכן פירש רש"י בשמות ב, כד: נאקתם, צעקתם, וכן (איוב כד, יב) מעיר מתים נאקו. פירוש רש"י כפירוש מנחם, אלא שלשון שָׁנַע שאמר מנחם אינו שגור ומראהו נמלץ, ורש"י שינה שָׁנַע בלשון צעקה, שהוא פשוט כטבע לשון פירושו. ויש שהשייכות בין דברי רש"י למחברת ניכרת גם מתוך שיווי הסגנון, שסגנון רש"י כסגנון המחברת. והוא בפירוש רש"י לויקרא יא, ג: גרה, כך שמו. ויתכן להיותו מגזרת מים הנגרים (ש"ב יד, יד). והוא כדברי מנחם וכסגנונו במחברת גר, הששי: גרה לא יגר (ויקרא יא, ז), ממעלי הגרה (שם יא, ד), ויתכן להיות מלה זאת מגזרת הנגרים ארצה (ש"ב יד, יד). הרי גם הפירוש גם הנוסח אחד ברש"י ובמחברת.

וכן מצינו לרש"י מביא הפסוקים שמנחם מביא ואף מפרש כמנחם. בויקרא יד, מ: וחלצו את האבנים, כחרגומו וישלפון, יטלם משם כמו (דברים כה, ט) וחלצה נעלו. לשון הסרה. והוא כדברי מנחם במחברת חלץ, הרביעי: וחלצה נעלו (דברים כה, ט), וחלצו את האבנים (ויקרא יד, מ), ילכו לבקש את ה' ולא ימצאו חלץ מהם (הושע ה, ו), פתרונו סר מעליהם. הדיבור "לשון הסרה" שכפירוש רש"י לכאורה קשה. שהרי פירש לשון "וחלצו את האבנים" כל צרכו: הביא את חרגומו: וישלפון, ופירש בלשון עברי "יטלם משם", ואף הביא לו רַע "וחלצה נעלו" שיגיד עליו מה משמעו, ולמה הוצרך לכתוב בסוף "לשון הסרה"? הא אינו אלא שדברי מנחם "פתרונו סר מעליהם" נגעו בדברי רש"י.

מנחם במחברת גר, השלישי: גורו לכם מפני חרב (איוב יט, כט), ומגורותם אביא להם (ישעיה סו, ד), לא תגורו מפני איש (דברים א, יז), מגור מסביב (ירמיה ו, כה), מגורת רשע (משלי י, כד), כי יגרתו (דברים ט, יט), שֵׁד רשעים יגדם (משלי כא, ז), ויגר מואב (במדבר כב, ג). מתגרת ירך (תהלים לט, יא), יגרתו כל עצבתי (איוב ט, כח), משתו יגורו אלים (איוב מא, יז) לשון מורא המה. ובלשון זה פירש רש"י בכמדבר כב, ג: ויגר, לשון מורא, כמו (איוב יט, כט) גורו לכם. כדמות ראייה שפתרונו של מנחם נגע בפירוש רש"י, שכן במקום אחר רש"י מביא פתרון מנחם, ומסבירו, וקורא שמו עליו. בתהלים לט, יא: "מתגרת ירך, ממורא מכותיך, תגרת לשון יגר מואב (במדבר כב, ג), והתי"ו יסוד נופל בתיבה, כמו תנוכה, תלונה, תקומה, תחנה, כן פירש מנחם". אמת רש"י חולק עליו בדקדוק תיבת "תגרת" ובפירושה, וגזור אותה משרש גרה. גם בפירוש תיבת יגדם (משלי כא, ז) הוא חולק על מנחם, ובפירוש לשון לא תגורו (דברים א, יז), ומגור (ירמיה ו, כה) הוא מהבהב, אבל כאן בכמדבר כב, ג בלשון ויגר, רש"י כמנחם וכנראה ממנחם בא פירושו.

וכן מנחם במחברת זר, השלישי: נזורו אחר (ישעיה א, ד), וינזרו מקדשי (ויקרא כב, ב), לא זרו מתאותם (תהלים עח, ל), מיין ושכר יזיר (במדבר ו, ג), מנזריך כארבה (נחום ג, יז), וינזרו לבשת (הושע ט, י), והזרתם את בני ישראל (ויקרא טו, לא) כלם לשון סור המה. ועל דרך זו פירש רש"י בויקרא טו, לא: והזרתם, אין נזירה אלא פרישה, וכן (ישעיה א, ד) נזורו אחר. וכן (ברא' מט, כו) נזיר אחיו. כשכא רש"י להביא רַע ללשון "והזרתם" הביא את

הפסוק נזורו אחר מישעיה א, ד, שהוא הפסוק הראשון מן הפסוקים שחיבר מנחם. ופירוש המלה שמנחם אמרה "לשון סור" אמרה רש"י לפי הנוסח של הספרא: אין נזירה אלא הפרשה (ספרא פרשת מצורע פרק ט, מהדורת אייזיק הרש ווייס, דף ע"ט ע"ב). ועוד מנחם במחברת נר, השני: נירו לכס ניר (ירמיה ד, ג) ענין עול הוא. ויתכן היות מגזרתם למען היות ניר לדוד עבדי (מ"א יא, לו) עול מלכות. וכן פירש רש"י בכמדבר כא, ל: ונירם וכו' עד דיבון וכו' ניר לשון מלכות ועול וממשלת איש כמו למען היות ניר לדוד עבדי (מ"א יא, לו).

ועוד מנחם במחברת פגע, השני: ויפגע בו וימת (מ"א ב, כה), ופגע בו וקברתו (שם ב, לא), אשר פגע בשני אנשים (שם ב, לב), פן יפגענו (שמות ה, ג), פגעת את שש ועשה צדק (ישעיה סד, ד), פגיעה מות הם. על דרך זו פירש רש"י בשמות ה, ג: פן יפגענו וכו', פגיעה זו לשון מקרה מות הוא.

ועוד מנחם במחברת סכן, השני: ערי מסכנות (שמות א, יא), לך בא אל הסוכן הזה (ישעיה כב, טו) ענין אוצרות הם. ובדרך זה רש"י בשמות א, יא: ערי מסכנות, כתרגומו, וכן ישעיה כב, טו: לך בא אל הסוכן הזה, גזבר הממונה על האוצרות. רש"י סמך פירושו לשמות א, יא על התרגום שתרגם קרני בית אוצרא, אבל הוסיף וביאר כאן את הפסוק בישעיה כב, טו כמו מנחם. ועיין בפירוש רש"י לישעיה שם שפירש סוכן מענין סוכנת שבמלכים א, א, ב. כיוצא בזה מנחם במחברת הן, האחד: והנה נצב על עלתו (במדבר כג, ו), הנם כתובים (מ"א יד, יט), הנה הנם (ישעיה מא, כז), הנני בני (בראשית כב, ז), הנכם היום (דברים א, י). ויתכן להיות מגזרתו ותהינו לעלות ההרה (דברים א, מא) פתורנו אמרתם הננו ועלינו (במדבר יד, מ). וקרוב מגזרתו ויאמר לכן הן לו יהי כדברך (ברא' ל, לד). וכן פירש רש"י בדברים א, מא: ותהינו, לשון (במדבר יד, מ) הננו ועלינו אל המקום, זה הלשון שאמרת הן כלומר נזדמנתם. כפי שפירש מנחם מלת "ותהינו" שהוא מלשון "הננו ועלינו" שבכמדבר יד, מ כן פירש גם רש"י. ומה שהוא ספק למנחם לרש"י הוא ודאי. ומנחם שחיבר לזה לשון "הן" שבבראשית ל, ד, אף רש"י הבליעו בדבריו, שפירש: "זה הלשון שאמרתם הן כלומר נזדמנתם."

ומנחם במחברת קר, הששי: מקור מים חיים (ירמיה ב, יג), ושמתוך בנקרת הצור (שמות לג, כה), העיני האנשים ההם תנקר (במדבר טז, יד), מעין נרפש ומקור משחת (משלי כה, כז), וטהרה ממקור דמיה (ויקרא יב, ז), ועיני מקור דמעה (ירמיה ח, כג), ואל מקבת בר נקרתם (ישעיה נא, א), עצמי נקר מעלי (איוב ל, יז), יקרוה עורכי נחל (משלי ל, יז), אני קרתי ושחיתי מים (ישעיה לז, כה), ורש"י כשכב בשמות לג, כב לפרש לשון בנקרת הצור, פירש: כמו (במדבר טז, יד) העיני האנשים ההם תנקר, (משלי ל, יז) יקרוה עורכי נחל, (ישעיה לז, כה) אני קרתי ושחיתי מים — גזרה אחת להם. לכאורה נראה לומר שרש"י זיווג אל "נקרת הצור", שהוא עוסק בפירושו, את הפסוק "העיני האנשים ההם תנקר" מבמדבר טז, יד שגם בו נז'ן לפני אותיות "קר". ושתי הפסוקים האלה מן התורה וגם כאים סמוכים במחברת בתחילת הערך. לאחריהם הביא רש"י את שני הפסוקים ממשלי ל, יז ומישעיה לז, כה, הכאים כסוף הערך במחברת, "יקרוה" ו"קרתי" שבהם אין נז'ן לפני אותיות "קר", וערכם רש"י כפי הסדר שהביאם מנחם.

מנחם במחברת פחד, השני: גידי פחדיו ישרגו (איוב מ, יז), ודמיונו בלשון ארמית מריס פחדים (תרגום מרוח אשך ויקרא כא, כ), וכן פירש רש"י בויקרא כא, כ: מרוח אשך, לפי התרגום מריס פחדין שפחדיו מרוססין שביצים שלו כתותין. פחדין כמו (איוב מ, יז) גידי פחדיו ישרגו. לשון התרגום שהביא מנחם הביא גם רש"י, והוסיף רש"י ופירש את העניין.

וכן מנחם במחברת שט: אל ישט אל דרכיה לכן (משלי ז, כה), שטה מעליו ועבר (שם ד, טו), עשה שטים שנאתי (תהלים קא, ג), ושחטה שטים העמיקו (הושע ה, כ), איש כי חשטה אשתו (במדבר ה, יב), ואם לא שטיית (שם ה, יט), ושטיי כזב (תהלים מ, ה), ורש"י שבא לפרש בכמדבר ה, יב את הכתוב: כי חשטה אשתו, הביא שניים מן הפסוקים המובאים במחברת. וכן פירש: כי חשטה אשתו וכו'. ופשוטו של מקרא חט מדרכי צניעות ותחשד בעיניו, כמו (משלי ד, טו) שטה מעליו ועבר, (שם ז, כה) אל ישט אל דרכיה לכן. אלה הפסוקים הראשונים המובאים במחברת, שכך מדרכו של רש"י להביא בפירושו את הכתובים במחברת ראשונה, אבל שינה את סדרם, וכתבם לפי סדרם בספר משלי, וגם משום שלשון "שטה" קרוב למלת "חשטה" יותר מן "ישט". והוסיף רש"י ופירש את העניין כפי דרכו.

וכן מנחם במחברת נא, השני: הניא מחשבות עמים (תהלים לג, י), ואם הניא אביה אותה (במדבר ל, ו), שמן ראש אל יניא ראשי (תהלים קמא, ה), ולמה תניאון (במדבר לב, ז), ורש"י בכמדבר ל, ו, זה לשונו: ואם הניא אביה אותה, ופשוטו לשון מניעה והסרה, וכן (במדבר לב, ז) למה תניאון, וכן (תהלים קמא, ה) שמן ראש אל יניא ראשי, וכן (במדבר יד, לד) וידעתם את תנאותי אשר סרתם מעלי. הביא רש"י שני כתובים שני מנחם מביא, בכמדבר לב, ז ומתהלים קמא, ה, ולא הוצרך רש"י להביא את הפסוק שמנחם מביאו ראשון: הניא מחשבות עמים (תהלים לג, י), שכן בלשון "הניא" עסוק רש"י לפרשו.

ועוד מנחם במחברת קדח: קדח את המסים (ישעיה סד, א), כי אש קדחה באפי (דברים לב, כב), בשחפת ובקדחת (שם כח, כב), ורש"י בדברים כח, כב: ובקדחת, לשון (דברים לב, כב) כי אש קדחה באפי, והוא אש של חולים מלוו"י בלעז, שהיא חמה מאד. הביא רש"י פסוק מדברים לב, כב, שמנחם מביא. והפסוק "קדח את המסים" מישעיה סד, א שמנחם מביא לא הוצרך רש"י להביא. מה כתוב בו? לשון קדח ואש, ושני לשונות אלה כתובים בפסוק שבדברים לב, כב. ורש"י הוסיף ופירש מהו לשון קדחת.

כיוצא בזה מנחם במחברת סח: סחי ומאוס (איכה ג, מה), ונסחתם מעל האדמה (דברים כח, סג), יסח ה' (משלי טו, כה), וסחיתי עפרה (יחזקאל כו, ד), ושמתם את משמרת הבית מסח (מלכים ב, יא, ו), יתנסח אע מן ביתה (עזרא ו, יא), ורש"י בדברים כח, סג: ונסחתם, לשון עקירה, וכן (משלי טו, כה) בית גאים יסח ה'. הפסוק בדברים כח, סג שרש"י מפרש, הוא הפסוק השני בפסוקים שמנחם מביא. הביא רש"י לראיה לו את הפסוק במשלי טו, כה שמנחם מביאו אחריו, וזו מדרכו של רש"י להביא פסוקים כפי סדרם מנחם. ורש"י מפרש את העניין.

ומנחם במחברת עקש: ואת הישרה יעקשו (מיכה ג, ט), ומעקשים למישור (ישעיה מב, טז), דור עקש ופתלתל (דברים לב, ה), ורש"י בדברים לב, ה: דור עקש, עקום ומעוקל, כמו (מיכה ג, ט) ואת הישרה יעקשו, וכו'. הביא רש"י לראיה את הפסוק הראשון שמנחם מביא. וגם פירש עניין עקש.

כיוצא בזה מנחם במחברת רגן: דברי נרגן כמתלהמים (משלי יח, ח), ותרגנו באהליכם (דברים א, כז), ורוגנים ילמדו לקח (ישעיה כט, כד), ורש"י בדברים א, כז: ותרגנו, לשון הרע, וכן (משלי יח, ח) דברי נרגן, אדם המוציא דבה. הביא רש"י לראיה את הפסוק המובא לפניו במחברת, הוא הראשון שמנחם מביא. ורש"י בישעיה כט, כד שבא לפרש: ורוגנים ילמדו לקח פירש: לשון ותרגנו באהליכם (דברים א, כז). הביא את הפסוק הזה משום שהוא כתוב בתורה, והוא גם מובא במחברת סמוך לפסוק שבישעיה כט, כד לפניו.

נמצא פירוש רש"י למקרא יש שהוא סמוך אל מחברת מנחם גם במקומות שאין רש"י

מזכיר את שם המחברת. וכמה דרכים לרש"י בשביל להביא בפירושו את הפסוקים שמנחם מביא במחברת. אם לפי סדרם במקרא, אם לפי דמיון השמות שבפסוקים זה אל זה, ואם לפי סמיכותם במחברת. וכל הקודם במחברת קרוב לרש"י להביאו בפירושו. ומפירושו רש"י אנו נרמזים שנוסח המחברת צריך עיון אם לא היו כו פתרוני לשון לפסוקים המובאים בויתר על מה שנמצא במחברת שבידנו. אף נמצינו למדים מה ההפרש בין סגנון המחברת לסגנון של רש"י הזך הרך והצח.

יהושפט נבו

דרכי פרשנותו של "מושב זקנים" לתורה

בעלי התוספות לתורה הם מפרשי התורה שקמו כעקבות יצירתו הפרשנית של רש"י¹. בענותנותם קראו לפירושיהם "תוספות", כיון שראו את עצמם כמוסיפים על דברי רש"י. רוב הקבצים של בעלי התוספות הם אנונימיים, וכזה הוא אף הפירוש "מושב זקנים", ששם מחברו איננו ידוע. הפירוש "מושב זקנים" הוא לקט פירושים לתורה, שיצא לאור לראשונה על ידי ששון בשנת 1959². בהקדמה מציין המהדיר ששם המחבר וזמנו אינם ידועים, אבל נראה שנתחבר קרוב לזמנו של הרא"ש, כיון שאת דבריו הוא מזכיר. המהדיר אף מציין שגם שמו המקורי של הספר לא ידוע. בסוף הספר כתוב ככתב יד מרובע ספרדי על ידי סופר מאוחר: "ונקרא שמו ספר מושב זקנים". השם ניתן, לדבריו, אולי כדי להתאימו לספר "דעת זקנים" שנכתב באותה תקופה. הספר מביא מפירושיהם של כ-130 חכמים לערך. מחציתם מבעלי התוספות ורובם אינם ידועים לנו ממקורות אחרים. בסוף דבריו מביא המהדיר "שימה ארוכה של שמות החכמים הנזכרים.

א. דרכי פרשנותו

1. יחסו של "מושב זקנים" לחז"ל ולרש"י

"מושב זקנים", כיתר בעלי התוספות, מבטא בפירושו את האמונה היהודית שהתורה, על שני חלקיה — שבכתב ושבעל פה — הם יחידה אחת שלימה ומוצקה, ניתנה מרועה אחד. בתור שכזו, לא יתכנו בה בקיעים וסתירות. מסבה זו שואף בעל "מושב זקנים" לתאם בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה, לתרץ קושיות ולישר הדורים. הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, ביחסו להתנהגותם של האבות. כיון שלפי מסורת חז"ל האבות קיימו את כל התורה³, הרי לא

1. אברמסון, בעלי התוספות על התורה, ירושלים 1974, עמ' 7. ראה עליהם L. Zunz, Zur Geschichte und Literatur, Berlin 1845, pp. 75—102. ש"א פוזננסקי. מכוא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, ורשה תרע"ג, עמ' CXII—CXIV.
2. קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות ז"ל, יו"ל פעם ראשונה מכת"י ששון, מס' 409, ע"י סלימאן בן דוד ששון, לונדון 1959. כתב יד זה היה בארם צובא ונרכש על ידי אביו של המהדיר. מסיבה זו לא היה מוכר לצונץ ולא לפוזננסקי, שלא הזכירוהו בכתיבהם.
3. משנה קדושין ד, יד. בכלי יומא כח ע"ב. רמב"ן לבר' כו, ה.